

הארץ, תרבות וספרות, 19.2.2021

על מה ישב חגי הנביא כשישב על המדוכה

רוני רייך

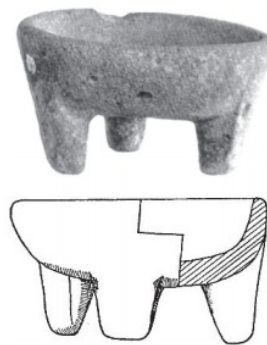
הביטוי העברי "ישב על המדוכה" משמש בימינו בשפת הדיבור היומיומי, והוראתו לפי מילון אבן-שושן: "התחבט הרבה בפתרון בעיה, טרח וטיפל בדבר מסובך." הבנת הוראת הביטוי, כפשוטו, אינה עולה מתוכו, משום שמדוכה, לפי אותו מילון, היא: "מכתש, כלי שדכים וכותשים ומפוררים בתוכו דברים יבשים", ולא רהיט, או מתקן, או אמצעי אחר שנהוג לשבת עליו.

'מדוכה' הנזכרת פעם יחידה במקרא (במד' יא, ח) היא מכתש, לכתישת חומרים יבשים, ובעיקר מוצרי מזון יבשים. בלשון חכמים שימושה רב יותר. מן הנאמר בתוספתא (יום טוב א' י"ז) ניתן להבין שזהו כלי גדול שנמנעו לטלטלו, בוודאי מפאת כובדו. זהו אחד מכלי הבית שהיה נפוץ למדי בארץ-ישראל העתיקה לתקופותיה. המדוכה נעשתה מאבן, על-פי רוב מבזלת, שקושיה רב ומרקם פניה מחוספסים מאוד, דבר המכשיר אותה לשימוש זה. גם המדוך, הוא העלי הכותש את החומרים השונים על פני המדוכה, נעשה מחומר דומה.

לענייננו חשובה צורתה של המדוכה. מספר ניכר של כלי כתישה מסוג זה נתגלו בחפירות ארכיאולוגיות באתרי ארץ-ישראל ושכנותיה. לאורך פרק זמן ארוך מאוד, הנמשך מתקופות הברונזה התיכונה והמאוחרת והברזל (האלף השני והראשון לפסה"נ), ועובר בתקופת הבית השני (המאות החמישית לפסה"נ ועד למאה הא' לספה"נ), הייתה למדוכה צורה אחידה למדי שלא השתנתה. צורתה כשל קערה בקוטר ממוצע של 20-40 ס"מ, הניצבת על-גבי שלוש רגלים קצרות הבולטות מטה משוליה, דבר המקנה לכלי יציבות מלאה. כל הכלי, קערה ורגליים, נעשה מגוש אבן אחד, וגובהה הממוצע של המדוכה היה כ- 10-15 ס"מ בלבד.

טריפיד מכרונזה.

מכתש בולת, הצור.

הביטוי "ישב על המדוכה" מקורו בסיפור תנאי עתיק, מפורט למדי, המובא בתלמוד הירושלמי, שם נאמר: "אמר להן [ר' דוסא בן הרכינס] על המדוכה הזאת ישב חגי הנביא והעיד ג' דברים, וגו'." (יבמות ג' ע"א; ובמקבילה בבבלי, שם, ט"ז ע"א). מפשוטם של דברים קשה להבין כיצד נוצר הביטוי הזה משום שהמדוכה הרגילה, שתוארה לעיל, נמוכה מדי לישיבה עליה. יתר על כן, אם התיישב מאן דהו עליה, בכובד משקלו הוא בוודאי נעץ את שלושת רגליה הקצרים והמחודדים לתוך רצפת העפר, ובשל כך קשתה עליו הישיבה עוד יותר.

דומה שיש חשיבות לעובדה שהכתוב מציין שחגי הנביא הוא שישב, בזמנו, על המדוכה ואמר את דבריו. חגי, מאחרוני הנביאים של תקופת המקרא, לא אמר דברים שבשגרה אלא התנבא. ר' דוסא בן הרכינס, שאמר את הדברים, בוודאי שלא ראה את חגי הנביא בשעה שהלה אמר את דבריו, שהרי בין אומר הדברים ובין הנביא הפרידו מאות אחדות של שנים. אף שהבדל הזמנים שבין ימי חגי לאלה של ר' דוסא לא נראה ארוך מדי לגאונים, הוא בוודאי הבדל ממשי. ר' דוסא ציטט מתוך זיכרון קולקטיבי. מכאן עולה שחגי הנביא, שעה שאמר את דבריו לא ישב באיזו קרן זווית של מטבח או של חצר בבית מגורים פלוני, אלא דווקא במקום מרכזי יותר. ייתכן גם שחגי הנביא לא ישב על מדוכה ממש אלא על רהיט אחר, גבוה יותר. מאחר שלא ידעו לנקוב בשמו של הרהיט, משום שלא היה רהיט המיועד לישיבה, כינהו 'מדוכה', משום שצורתו החיצונית הזכירה למי שראה אותו את כלי הכתישה המצוי הזה, שעיקרו קערה ולה שלוש רגלים. את טיבו של הרהיט הזה אנסה לברר להלן.

חגי הנביא חי בימי שיבת ציון (התקופה הפרסית, חלקה האחרון של המאה ה' לפסה"נ). עליו ועל הנביאים בני תקופתו אמרו חז"ל: "משמתו חגי זכריה ומלאכי נביאים האחרונים פסקה רוח הקודש מישראל, ואף על פי כן היו משמיעין להן בבת קול" (תוספתא סוטה י"ג, ב; בבלי מגילה ל"ב ע"א). על הוראתו האפשרית של הביטוי "בת קול" עמד פרופ' שאול ליברמן, לפיו "בת קול" זו היא דיבור אנושי הנשמע כאשר הדובר אינו נראה, או לחילופין, דיבור הנאמר בפי מי שאינו מודע למשמעות הנאמר מפיו (למשל, מפני ילדים קטנים, או מפני אדם שחושיו אינם צלולים באותו הרגע), ופרשנותם של הדברים שימשה בידי חכמים אמצעי למעין התנבאות. גם הצירוף "משמיעין להן בבת קול" ודומיו, לדעת ליברמן, זהים לפעל היווני $\chi\rho\eta\sigma\theta\alpha\iota$ שמובנו היוועצות באל או באורקולום.

דומני ש"ישב על המדוכה" מתקשר אף הוא לאורקל היווני. על הזיקה החזקה שבין חז"ל ובין תרבות יוון הקדומה, לפרטיה השונים, הרבה ליברמן להצביע, ובעיקר על אימוץ אורחות חיים, דרכי פרשנות, ביטויים, משלים וסוגיות

יווניות רבות נוספות. במסגרת זו, דומני, ניתן להבין את מקורו של הביטוי "ישב על המדוכה". מאחר שנאמר על אדם מסוים, הנביא חגי, הרי שגם הנאמר "ישב על המדוכה" איננה אמירה סתמית, ומדוכה זו אינה מקום שברגיל יושבים עליה. ישיבתו של הנביא עליה עשויה להיות רמיזה כי בשעת הישיבה עליה אמר דברי נבואה. דומה שהנאמר על הנביא והמדוכה מתקשרים לאורקל של אפולו במקדשו שבדלפי, יוון, הוא האורקל החשוב והמפורסם ביותר של התרבות היוונית, שבוודאי פעל בתקופה הארכאית, המקבילה לתקופה הפרסית במזרח.

כידוע, דבר האל הובא אל הבאים אליו בדרישה לעצה באמצעות הפיתיה,

הלא היא הכוהנת ששימשה לעניין זה במקדש דלפי. אמנם הדעות חלוקות על הדרך והאמצעים שנקטה כוהנת זו כדי לבטא דבריה. יש הגורסים כי הדבר נעשה בסיוע אדים מסוממים ששאפה, שהביאוה להיסטריה ולפליטת אמירות לא ברורות שהדורש באל אמור היה לפרש. ייתכן שהמונח 'פיתום' המופיע בספרות חז"ל, נגזר אולי ישירות משמה של הכוהנת הפיתית עצמה, שהרי נאמר עליו שהוא 'מדבר משחיו' (סנהדרין פ"ז מ"ז), או 'המדבר בין פרקיו ומבין אצילי ידיו' (תוס', שם, י, ו), כלומר באופן שאיננו דיבור טבעי.

לעומת זאת, חוקרים אחרים בדעה כי דבריה של הפיתיה נאמרו בדעה

צלולה. כך או אחרת, דבר אחד העולה מן הטקסטים ההיסטורים הוא שמעמד הדרישה ושמיעת תשובתה של הפיתיה נעשה בחדר האדיטון שבמקדש, וכן שהכוהנת הייתה ישובה על גבי "טריפוד", שהיא מעין קערה הניצבת על-גבי שלוש רגלים גבוהות.

הטריפוד היווני, שהיה על-פי רוב עשוי מתכת, הוא אמנם כלי שהיו לו

שימושים ביתיים. מצד שני הוא נזכר בספרות היוונית פעמים רבות ככלי מיוחד. הטריפוד היווני הוא כלי יוקרה הניתן כמנחה או כמתנה. היה זה כלי שניתן כפרס על הישג ספורטיבי. ראוי להזכיר גם את האנקדוטה המספרת על שליית טריפוד מן הים בידי דייגים ועל הוראת האורקל הדלפי לתיתו "לחכם ביותר". טריפודים ממתכת גם נתגלו בחפירות ארכיאולוגיות ביוון. הטריפוד מצוי גם במקדשים שם ניתן ודאי ככלי מנחה.

דומה שהטריפוד המפורסם ביותר היה זה ששימש מקום מושבה של הכוהנת

הפיתית בדלפי. רק איור אחד נשתמר מן העת העתיקה המראה את הפיתיה ביושבה על-גבי הטריפוד. זהו קליקס (גביע רחב לשתי יין) שבקרקעיתו מתוארת הסצנה, והיא נגלתה לאוחז בגביע עם שתית היין. הסצנה מראה את הכוהנת הפיתית תמיס כשהיא עונה לאייגאוס שבא לבקש עצה. הגביע שמור במוזיאון בברלין.

מבין כל הכלים הידועים מתקופות קדומות בארץ ישראל, הייתה זו המדוכה, שהיא מעין קערה הניצבת על-גבי שלוש רגלים, אף כי רגלים קצרות, היחידה שניתן היה להשוותה, בגלל צורתה, לטריפוד היווני. מוצע בזה שהאמירה בירושלמי על חגי הנביא ש"ישב על המדוכה" איננה תיאור של אירוע בעל נופך פולקלוריסטי, אלא רמז להתנבאותו של הנביא, שדימו אותה לזו של הפתיה באורקל אפולו שבדלפי. הנביא לא התחבט בבעיה כלשהי, כהוראת הביטוי הזה כיום, אלא ישב על הכלי הזה ממש והתנבא.

פיתיה, כוהנת אפולו, מתנבאת באורקל של דלפי.

מתוך:

בהר ובשפלה ובערבה (יהושע יב, ח)

עיונים ומחקרים מוגשים לאדם זרטל
בשנת השלושים לסקר הר מנשה

עורך: שי בר

חברי המערכת:

רון בארי, דרור בן-זוסף, מיכאל הלצר ואורן כהן

הוצאת ספרים אייאל
ירושלים 2008